

آن چه فقط از عهده‌ی آموزگاران برمی آید...

آشنایی با قابلیت‌های زبان فارسی و امکانات موجود در جامعه برای آموزش‌های زبان مادری

مهدی ضرغامیان

کارشناس و پژوهش‌گر زبان‌آموزی

زبان، می‌توانیم اعتقادات، ارزش‌ها، دیدگاه‌ها، باورها، ذوق و سلیقه‌ها را از نسل‌های پیشین خود بگیریم و آن‌ها را به پسینیان تحویل دهیم. افسانه‌ها، ضرب‌المثل‌ها، حکایت‌ها، اندرزها و حکمت‌ها چنین خاصیتی دارند. این توانایی زبان در شکل‌دادن و هویت‌بخشی به یک قوم و فرهنگ آن نقش بسزایی دارد.

باری، زبان فارسی توانایی‌های زیادی دارد. زبان فارسی ابزار خیال‌ورزی ماست، هم‌چنان که فارسی‌گویان پیشین در تخیلات خود ماه‌را بر پیشانی دخترکی نشانند، پسری را از دیگ آش بیرون کشیدند و رد هفت برادر را در آسمان جستند. جمله‌های امری یا الزامی فارسی، نفرین و آفرین‌های موجود در این زبان، دعاها و لعن‌ها مناسبات تازه می‌آفرینند و مشوق یا مانع بروز اراده‌ی افراد می‌شوند. از سوی دیگر فارسی، زبان عامل زیبایی آفرینی و خلق شعر است.

در این‌جا در پی شرح و بسط یا اثبات توانایی‌های زبانی چون فارسی نیستیم. تکرار خلاصه‌وار این توانایی‌ها تنها به قصد یادآوری این موضوع است که آموزگاران دبستان با آموزش مهارت‌های فارسی، شالوده‌ی

است. رنگ آن آبی و جو آن ناپایدار و توفانی است. چهار حلقه‌ی نازک به دور نپتون هست که از زمین دیده نمی‌شود. نپتون از خورشید چنان دور است که خورشید در آسمان آن همچون ستاره‌های معمولی اما پر نور دیده می‌شود.

شاید این توصیف ساده توانسته است، تصویری از سیاره‌ی نپتون در ذهن شما پدید آورد. این تصویر ساده، صرفاً برپایه‌ی واژه‌های زبان فارسی شکل پذیرفته است.

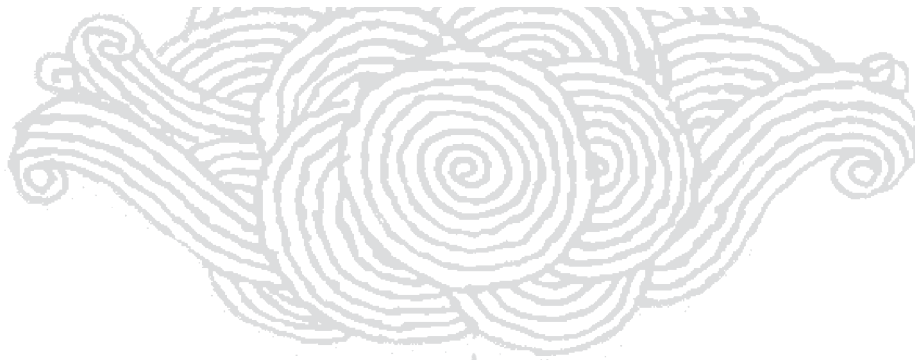
مثال یاد شده نشان می‌دهد که واژه‌های زبان فارسی می‌توانند آگاهی‌های گوناگونی از جهان را در اختیار، بگذارند. در واقع، آن‌چه را که بیشتر نمی‌دانستیم، با استفاده از واژه‌های زبان می‌شناسیم.

توانایی‌های دیگر زبان فارسی

فارسی هم‌چون همه‌ی زبان‌های زنده‌ی دنیا توانایی زیادی در انتقال تجربیات، آداب و رسوم، سلیقه‌ها و ذائقه‌های مردم از گذشته به آینده دارد. ما به کمک نیروی انتقال‌دهنده‌ی

طرح یک نکته

زبان فارسی مانند همه‌ی زبان‌های رسمی و دارای خط جهان، صاحب مجموعه‌ای از توانایی‌ها و نیروهای بزرگ و شگفت‌انگیز است که اگر مورد توجه نظام آموزشی - به‌ویژه آموزگاران توان‌مند و کارکشته - قرار گیرد، در زمینه‌های آموزشی دگرگونی‌های شگرفی پدید می‌آورد. مثلاً کافی است به این توانایی توجه کنیم که این زبان مانند همه‌ی زبان‌های زنده، امکان شناختن جهان و کسب دانش را فراهم می‌کند. احتمالاً طرح این مسئله خیلی ساده و بدیهی به نظر می‌آید، اما بد نیست این موضوع را مرور کنیم. بسیاری از ما ایرانیان، جهان پیرامون خود را با استفاده از زبان فارسی می‌شناسیم و برپایه‌ی این زبان بر دانش و آگاهی‌های خود می‌افزاییم. برای روشن شدن موضوع، به این مثال توجه کنید. بدون تردید شما هم مانند میلیاردها انسان دیگر، هیچ‌گاه به سیاره‌ی نپتون سفر نکرده‌اید و این سیاره را از نزدیک ندیده‌اید. اما واژه‌ها و جمله‌های فارسی می‌توانند تصویری کمابیش روشن از این سیاره برایتان ایجاد کنند: **نپتون سیاره‌ای بسیار سرد و دور از خورشید**

توانایی‌های مهم و بسیار بنیادین را در ذهن دانش‌آموزان خود پایه‌گذاری می‌کنند. به‌راستی که آموزگاران دوره‌ی ابتدایی بهترین – و البته تنها – کسانی‌اند که در این پایه‌گذاری سهیمند و متأسفانه تنها ابزار و امکان آموزشی که به‌طور رسمی در اختیار آن‌ها گذاشته می‌شود، فقط و فقط کتاب درسی است. خوش‌بختانه جامعه، آموزگاران را تنها نگذاشته و امکانات فرهنگی مناسبی در برابرشان نهاده است. آموزگاران مجرب و کارکشته با بهره‌گیری از این امکانات و توانمند ساختن دانش‌آموزانشان در بهره‌گیری از آن‌ها، آینده‌ای خوش و درخشان را برایشان به ارمان می‌آورند.

خارکن و هیزم‌شکن می‌تواند همه‌ی سحرها و طلسم‌ها را باطل کند، جادوگرها را دور کند و به هوا بفرستد و عاقبت به خوبی و خوشی زندگی کند و برای مردم نیز عدالت به ارمان آورد. بچه‌ها با خواندن افسانه‌ها با دنیایی پرامید روبه‌رو می‌شوند و شور و هیجان موجود در افسانه‌ها خوانندگان را به وجد می‌آورد. فعل‌های فراوان کنشی و حرکتی مانند رفت و رفت و رفت، رسید، آمد، پیچید، تبدیل شد، شکست، کشید، چرخید، قبول نکرد، برگشت و پیدا کرد. متن افسانه‌ها را پویا می‌کند و اجازه نمی‌دهد، خواندن افسانه کاری کسالت‌بار شود. آموزگاران مجرب و دانا همواره چندین و چند

کشتزار، اداره، کوچه، خیابان، شهر و روستا ظاهر می‌شوند. آن‌ها یا کشاورزند یا پلیس یا دزد و یا ورزشکار. در رمان‌های کودک و نوجوان قهرمان، کودک یا نوجوانی است که در مسیر زندگی عادی خود – خواسته یا ناخواسته – با حادثه‌ای مواجه می‌شود و روند داستان از همین‌جا آغاز می‌شود. ترغیب بچه‌ها به خواندن رمان تأثیر کاملاً مثبتی بر افزایش مهارت‌های زبانی آن‌ها می‌گذارد. اما اثر دیگر آن رشد ذهنی، روانی و اجتماعی بچه‌هاست. بچه‌ها با خواندن رمان‌های گوناگون با قهرمان داستانی خود همراهی می‌کنند. همراه او به تفریح و کوشش می‌پردازند، همراه او امیدوار یا ناامید می‌شوند، همراه او دست به آزمایش می‌زنند و با او پیروزی می‌شوند و یا شکست می‌خورند. آموزگاران کوشا و علاقه‌مند به رمان، همواره نام‌های زیادی از نویسندگان و

امکانات جامعه برای تقویت توانایی‌های بچه‌ها دست و پنجه نرم می‌کنند

در این‌جا برخی از امکانات

موجود در سطح جامعه را ذکر می‌کنیم که هر کدام در تقویت یک یا چند توانایی زبانی دانش‌آموزان مؤثر واقع می‌شوند:

□ **قصه‌ها، حکایات و افسانه‌ها.** افسانه‌ها، قصه‌هایی هستند با نویسندگان و راویان نامشخص که در طول زمانی به درازای تاریخ به‌مرور شکل گرفته و سینه به سینه برای فرزندان روایت شده است.

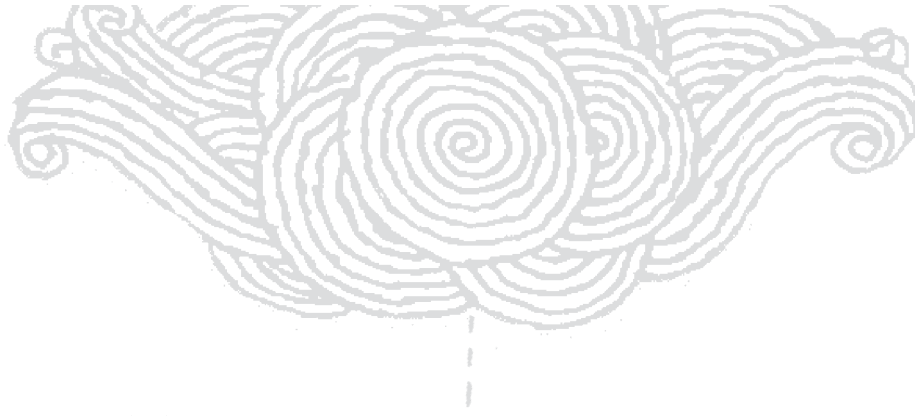
افسانه‌های هر قومی حاوی خواسته‌ها و تمایلات مردمی است که در قرون متمادی در گوشه‌ای از دنیا زیسته‌اند. از این‌رو، در افسانه‌ها جدال خوبی و بدی و پیروزی خوبی بر بدی، اندرزها و نصیحت‌های اخلاقی، دعوت به صبوری، مددسانی حضرت باری تعالی به بندگان عادی و بی‌نوا، پیروزی مظلوم و بی‌گناه، خواری و خفت بدخواهان به‌وفور دیده می‌شود. از همه مهم‌تر این است که در اغلب افسانه‌ها آدمی دون مرتبه مانند کچل، یتیم،

کتاب افسانه را به بچه‌های خود معرفی می‌کنند تا هم قوه‌ی تخیل آنان را برانگیزانند، هم آن‌ها را با محتوای تاریخی و فرهنگی نهفته در افسانه‌ها آشنا سازند و هم میل به خواندن را در دانش‌آموزان افزایش دهند. خوشبختانه از حدود ۵۰ سال پیش به این‌سو، جمع‌آوری افسانه‌های ایرانی فعالیت‌ی رو به گسترش بوده است و در سال‌های اخیر نیز بازنویسی آن‌ها به زبانی ساده و روان صورت پذیرفته است. هم‌چنین ترجمه و بازنویسی افسانه‌های ملل گوناگون در اختیار خوانندگان فارسی‌زبان قرار گرفته است.

□ **رمان.** دنیایی واقعی یا فانتزی است که در ذهن نویسنده شکل می‌گیرد. اما حتی رمان‌های فانتزی نیز برپایه‌ی واقعیت‌های موجود بنا می‌شوند. شخصیت‌های رمان آدم‌هایی عادی و مردم ساده‌ی کوچه و بازارند که در مکان‌هایی عادی مانند خانه، باغ،

کتاب‌های مهم و مطرح ایرانی و غیرایرانی را می‌شناسند تا آن‌ها را به دانش‌آموزان خود معرفی کنند.

□ **شعر.** اثری زبانی است که مرزهای زمان و مکان را می‌شکند و خواننده‌ی خود را به عالمی دیگر می‌کشاند. شعر اثری زیبایی‌شناسانه و هنرمندانه است آموزگاران دل‌سوز می‌کوشند، دانش‌آموزان خود را با زبان و آهنگ شعر آشنا سازند، آن‌ها را ترغیب می‌کنند تا منظور شاعر را بهتر درک کنند و با معرفی شعرهای زیبا و شاعران خوش ذوق شعر کودک و نوجوان، ذوق ادبی و هنری بچه‌ها را می‌پرورند. خوش‌بختانه هنوز شعرهای شاعران دهه‌ی ۶۰ و ۷۰ در بازار کتاب کودک یافت می‌شود و آموزگاران می‌توانند از بچه‌ها بخواهند شعرهای خوب را حفظ کنند. خواندن شعر، مکث و تأمل بچه‌ها و دقت آن‌ها را در جهت یافتن معنا افزایش

می‌دهد، حس زیبایی‌شناختی و لطافت را تربیت می‌کند، گوش‌ها را تیزتر و درک معنای ظاهر و باطن را تقویت می‌کند. آموزگاران می‌توانند با برگزاری شعرخوانی دسته‌جمعی، گروه‌های شعر و برگزاری مسابقه‌ی شعرخوانی بچه‌ها را به این موضوع علاقه‌مند سازند.

□ **خواندنی‌های علمی.** بچه‌ها به کتاب‌های علمی - به خودی خود - علاقه‌مند هستند. اما نکته‌ی مهم این است که این کتاب‌ها بچه‌ها را با زبان علم آشنا می‌سازند. زبان علم با زبان رمان و شعر و افسانه تفاوت‌های اساسی دارد. زبان علمی، زبانی دقیق و شسته و رفته است و زبانی غیراحساسی و منطقی است.

بچه‌ها با خواندن کتاب‌های علمی هم‌پایه‌ی آگاهی‌ها و اطلاعات خود را ارتقا می‌دهند، هم با اصطلاحات و واژه‌های علمی آشنا می‌شوند و هم با نحوه‌ی استدلال علمی مأنوس می‌شوند. خوشبختانه حجم تولید کتاب‌های علمی روزبه‌روز در حال افزایش است.

□ **دایره‌المعارف‌ها.** دایره‌المعارف‌ها کتاب‌های مرجعی هستند که به بچه‌ها، برای یافتن پاسخ سؤال‌ها و مشکلات علمی یا عملی آن‌ها یاری می‌رسانند. هر دایره‌المعارفی حاوی مجموعه‌ای از آگاهی‌ها و دستاوردهای دانش بشری است که به نحوی منظم و سازمان‌یافته، جمع‌آوری و تدوین گشته است. دایره‌المعارف محل مراجعه‌ی دانش‌آموز برای یافتن پاسخ است. آموزگاران دارای بینش تحقیق و علاقه‌مند به دانش‌آموزان کنجکاو، شاگردان خود را به بهره‌گیری از انواع دایره‌المعارف‌های موضوعی و الفبایی دعوت می‌کنند. این یک واقعیت است که در عصر حاضر وجود دست‌کم دو یا چند دایره‌المعارف عمومی یا تخصصی در هر خانه‌ای ضروری

است.

دایره‌المعارف‌های عمومی به معرفی مهم‌ترین حوزه‌های شناخت بشر شامل نجوم، زمین، بدن انسان، جانوران و گیاهان، جغرافیه، علوم و تکنولوژی می‌پردازند. در دایره‌المعارف تخصصی از یک زمینه‌ی مشخص مانند ستاره‌شناسی، پزشکی، دیناسورها، مواد، ورزش، گیاهان و حشرات بحث می‌شود. دایره‌المعارف کتابی نیست که از اول تا به آخر مطالعه شود، بلکه در صورت لزوم، یکی از صفحات آن باز می‌شود و پس از یافتن پاسخ پرسش موردنظر، کتاب دوباره به جای خود برمی‌گردد.

□ **ما به کمک نیروی انتقال‌دهنده‌ی زبان، می‌توانیم اعتقادات، ارزش‌ها، دیدگاه‌ها، باورها، ذوق و سلیقه‌ها را از نسل‌های پیشین خود بگیریم و آن‌ها را به پسینیان تحویل دهیم**

□

آموزگاران به منظور ترویج درست‌اندیشی و گسترش برنامه‌های تحقیق و مطالعه، می‌توانند به معرفی دایره‌المعارف‌های گوناگون پردازند. ناشران بزرگ و مطرح کشور به تولید برخی از دایره‌المعارف‌های معتبر اقدام کرده‌اند.

□ **فرهنگ‌های زبان فارسی.** کتاب‌های فرهنگ فارسی، مهم‌ترین منابع آموزش زبان فارسی به کودکان و نوجوانان هستند، تا حدی که به اعتقاد اغلب زبان‌شناس‌ها و کارشناس‌های زبان‌آموزی، فرهنگ لغت هر زبان، آینه‌ی تمام‌نمای موجودیت آن زبان است. فرهنگ، کتابی است که در آن فهرستی از واژه‌های زبان به ترتیب حروف الفبا گردآوری شده است. دانش‌آموزان با مراجعه به این واژه‌ها، املا و تلفظ هر کلمه را می‌آموزند،

معنای واژه را می‌یابند و می‌توانند کاربرد آن را در جمله جست‌وجو کنند. دانش‌آموزی که می‌آموزد برای یافتن اطلاعاتی درباره‌ی یک کلمه به فرهنگ لغت مراجعه کند، در برابر فکر و زبان خود احساس مسؤولیت می‌کند، در این صورت او عادت می‌کند که واژه‌های دقیق‌تری برگزیند، گفته‌ی دیگران را با صبر و حوصله‌ی بیشتر درک کند و هیچ نادانسته‌ای را رها نکند. آموزگاران با معرفی فرهنگ‌های فارسی ویژه‌ی کودکان، خواندن، اندیشیدن، تردید و جست‌وجو کردن را به آن‌ها می‌آموزند.

چنان که می‌دانید هر شش گروه منابعی که معرفی کردیم، ما به ازاهای خاصی در میان کتاب‌های بزرگ‌سالان دارند. در حال حاضر، با توجه به پیشرفت‌های چشم‌گیر ادبیات کودکان و فن آماده‌سازی کتاب کودکان، منطقی‌تر است بچه‌ها و والدین آن‌ها را با کتاب‌های ویژه‌ی کودکان و نوجوانان که از متن‌ها، اطلاعات، تصاویر و حتی

صفحه‌آرایی کنترل شده برخوردار است، آشنا سازیم. ذهن بچه‌ها انباری نیست که بخواهیم انواع داستان‌ها، شعرها و اطلاعات آماده شده برای بزرگ‌ترها را در آن بریزیم. بچه‌ها کم‌کم، پایه‌به‌پایه و سال به سال رشد می‌کنند. رشد ذهنی آن‌ها به تدریج اتفاق می‌افتد و این واقعیتی است که والدین به سادگی نمی‌پذیرند. آن‌ها دوست دارند فرزندان خود را بزرگ‌تر از آن‌چه هستند، ببینند. اما تنها آموزگاران هستند که با واقعیت‌های رشد بچه‌ها دست و پنجه نرم می‌کنند. فقط آن‌ها هستند که می‌توانند با دردمر کمتر و با اقتدار بیشتر، خوراک زبانی و ذهنی مناسب بچه‌ها را توصیه و تجویز کنند. بنابراین چه بهتر که در اعمال این اقتدار تردید نکنند